

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(091); 165

А. О. Довгань,

кандидат філософських наук, доцент

(Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя)

ДЖ. БРУНО ПРО МІСЦЕ ІНТЕЛЕКТУ В СТРУКТУРІ ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДАТНОСТЕЙ СУБ'ЄКТ-ЕНТУЗІАСТА

Розкривається розуміння Джордано Бруно розуму як єдності раціональних та ірраціональних компонентів при домінуючій ролі інтелекту в пізнавальній діяльності. Елементом суб'єктивного прояву пізнавального суб'єктного відношення у Дж. Бруно виділяється інтелектуалізуюча воля при наявності віри, надії і ентузіазму з героїзмом.

Дослідники під епохою Відродження розуміють різноманітні періоди європейського розвитку. Так, А. Ф. Лосєв наголошує на обов'язковому визнанні трьох різних ренесансів на Заході, що передують власне Ренесансу. Із усього різноманіття періодів розвитку, напрямків, країн, що називаються ренесансними, ми виокремили лише італійський ренесанс XIII-XVI ст.

Гносеологічна проблематика в епоху Відродження ще була невід'ємна від проблеми можливості пізнання Бога. І в той же час західноєвропейська ренесансна філософія цього періоду при неповному запереченні містичних уявлень про ірраціональну природу пізнавального акту демонструвала спроби інтелектуалізувати пізнавальний процес.

Мета даної статті полягає в спробі її автора розкрити особливості розуміння гносеологічних можливостей інтелекту у філософській концепції Дж. Бруно, одного із відомих представників епохи західноєвропейського Відродження XVI ст. Актуальність звертання до філософської спадщини італійського мислителя-гуманіста обумовлена наявною акцентуацією "ревізії" гносеологічних можливостей розуму, визначених раціоналістичними філософськими концепціями, спробами історично обмежити дію раціонального мислення лише епохою Нового часу, сформувати в масовій свідомості світоглядну парадигму інтелектуального знецінення розуму, звести пізнавальні сучасні практики до герменевтичних, феноменологічних дискурсів про предмет філософської гносеології.

Дослідження гносеологічних проблем у науковій творчості філософа Дж. Бруно були практично відсторонені на підставі сформованої суспільної думки про нього як борця проти середньовічної релігійної ортодоксальної ідеології, утвердження ним матеріалістичних поглядів на походження світу, роль і місце людини у світі. Однак, гуманістичність поглядів філософа, природознавця Дж. Бруно охоплює і гносеологічну проблематику філософії. До філософії гносеологічної спадщини Дж. Бруно звертались Е. Дюринг, Г. Гегель, П. Лавров, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбах, Й. Фіхте.

Виходячи з мети статті нами визначено дослідницькі завдання: розкрити зміст гносеологічної проблематики філософської системи Дж. Бруно в контексті дихотомії оптимізм-песимізм, статус раціональних компонентів розуму суб'єкта пізнання, значення гносеологічних поглядів філософа для подальшого розгортання історичної еволюції раціоналістичного гносеологічного оптимізму.

Свій гносеологічний оптимізм Дж. Бруно виклав у ряді праць: "О причине, начале и едином", "О бесконечности, вселенной и мирах", визначне місце серед яких займає, за висловом самого автора, і поема "О героическом энтузиазме". На думку О. Лосєва, в цьому трактаті виступають переважно естетичні категорії. Проте даний трактат багатий своїми думками, що охоплюють цілком різні філософські проблеми, які аналізувати цілісно досить складно. Не є виключенням і проблема пізнавальних здатностей людини та методу пошуку істини. В контексті нашого дослідження ми обмежуємось аналізом тільки тих його думок, що розкривають сутність гносеологічної проблематики філософії.

Філософська рефлексія Дж. Бруно віддзеркалює в праці "О героическом энтузиазме" поряд з іншими і проблему теорії пізнання як методології досягнення істини. Ми спостерігаємо спроби мислителя дати теоретичне обґрунтування "героїчного ентузіазму" не тільки як відповідної моральної норми і не тільки норми, але й як елементу, складової оптимізму інтелектуальної сили людини. Оскільки філософи епохи Відродження не були атеїстами в класичному розумінні цього слова, то філософія ще залишалась частково релігійною формою світосприйняття. Тому розуміння зміни об'єкта філософського пізнання в епоху Відродження як перехід від теоцентризму до антропологізму не відображає істинного стану речей у філософії цього періоду. Якісна специфіка філософії

Відродження полягає в тому, що її представники продемонстрували спробу возвеличити людину до рівня Бога аж ніяк не через його заперечення.

Таке зміщення акцентів змісту картини світу вело до розуміння людської діяльності, згідно якого людина почала розглядатись як суб'єкт активної форми буття. Індивід-суб'єкт активної діяльності подібно Богу ставав творцем свого буття, відкриваючи закони, начебто за якими Бог створював окремі компоненти світу. У такому контексті гносеологічна проблематика отримує також новий поштовх для свого розвитку. Філософи цього періоду намагались у теорії пізнання відновити гносеологічну функцію розуму, повернути йому втрачений в епоху Середньовіччя статус у пошуку істини. Так і з'явилась у Джордано Бруно потреба постановки проблеми "героїчного ентузіазму", її філософсько-етичного обґрунтування в контексті гносеологічних проблем.

На протигагу розмова про художній ентузіазм в епоху романтизму, Дж. Бруно висунув на перший план аналізу ентузіазму його гносеологічну наукову направленість як самостійного об'єкта філософського пізнання своєї епохи. У нього суб'єктом пізнання виступає людина-ентузіаст, діяльність якої не є пасивним спогляданням. Сама пізнавальна активність "Ентузіаста" є сутнісною характеристикою життєдіяльності людини і розкривається у Дж. Бруно через діяльність суб'єкта. Діяльнісний аспект пізнавального відношення до буття є оптимістичним і, протигаго песимістичності світосприйняття. "Ентузіаст не може перебувати в бездіяльності" – пише мислитель в своїй праці "О героическом энтузиазме" [1: 28]. Діяльність мислитель розкриває через пізнавальну активність "ентузіаста" як реального, в "плоті та крові" суб'єкта, наділеного Актеоном-інтелектом. Актеон своїми думками, цими "гончими та сторожовими псами", намагається осягнути істину через пізнання процесів революції і круговороту в природі, діалектику розвитку процесів, які, на думку Дж. Бруно, є "умопостигаемые виды идеальных концепций" [2: 67]. Це перетворення людиною себе в процесі пізнання.

Ентузіаст приходить до значимості пізнання джерела ідей, океану істини та блага. Тому мета людини-суб'єкта полягає в пізнанні "божественної мудрості" та "божественної краси" [2: 66]. Дж. Бруно досить чітко формулює думку про те, що об'єктом пізнавальної діяльності людини на відповідному етапі її розвитку стає саме пізнання, практика цього процесу, оскільки саме пізнання містить у собі вже елементи божественної істини в знятому виді. "Актеон сам становится добычей и видит себя обращенным в то, что искал; и получается, что он для своих псов, своих мыслей делается желанной целью, потому что, уже имея божественное в себе, он не должен искать его вне себя" [2: 68]. Тут Дж. Бруно передбачив виділення із об'єкта пізнавальної активності суб'єкта такого його компонента, який у подальші історичні епохи перетворився вже не тільки в самостійний пізнавальний інтерес для суб'єкта, а й став окремою галуззю, сферою розвитку наукового пізнання взагалі.

Для Дж. Бруно героїчний ентузіазм був ідеалом і життєвою орієнтацією. Його заслуга в тому, що він сконцентрував свій філософський інтерес на одній із центральних тем західної культурно-філософської історичної традиції – героїзму та проблемі індивідуалізації людини на основі героїчного світовідношення. Героїзм розглядається в Дж. Бруно у співвідношенні із ентузіазмом, міркування про який ми знаходимо вже у мислителів грецької філософії.

Дж. Бруно стверджував наявність двох типів ентузіазму, які втілені в бутті конкретних типів індивідуумів. Одні ентузіасти "показывают только слепоту, глупость и неразумный порыв, похожий на бессмысленную дикость" [2: 52]. Інші ентузіасти, "будучи опытны и искусны в созерцаниях и имея природженный светлый и сознающий дух, по внутреннему побуждению и природному порыву, возбуждаемому любовью к божеству, к справедливости, к истине, к славе, огнем желания веянием целеустремления обостряют в себе чувство, и в страданиях своей мыслительной способности зажигают свет разума, и с ним идут дальше обычного" [2: 52]. Демонструючи відмінності між вказаними родами ентузіастів, Дж. Бруно наголошує на відмінності в їх здатності мислити, пізнавати: "Существует три ступени способности мышления: есть такие, у которых интеллектуальное превышает животное, – о них говорят, что разум у них небесный; существуют другие, в которых животное превышает интеллектуальное, у этих разум человеческий; существуют и третьи, у которых то и другое находится в равной доле, как у демонов или героев" [2: 80]. Подібно до ступенів мислення також він виділяє три типи інтелекту: чистий, або небесний, демонічний, чи героїчний, і нижчий, людський.

На підставі даних міркувань Дж. Бруно можемо припустити, що філософ у діалогічній вербальній формі спілкування своїх героїв Тансілло та Чикади демонструє ієрархію пізнавальних здатностей людини із різними ступенями їх притаманності індивідам. З огляду на це можемо також стверджувати, що Дж. Бруно передбачив існування філософської проблеми, вирішення якої отримало свій подальший розвиток в аналізі пізнавальної активності суб'єкта вже в працях мислителів епохи Нового часу.

Ініціатива в структурі пізнавальної діяльності належить, на думку Дж. Бруно, насамперед інтелекту та інтелектуальній волі, а вже потім завзяттю та дослідницькій думці людини. Дж. Бруно не

міг дати глибокий науковий аналіз психологічних механізмів пізнавальної діяльності, оскільки психологічні знання на ту пору ще знаходились "на задвірках" науки. Проте позитивним у цих його міркуваннях є те, що він вже ставив проблему раціонального та ірраціонального у пізнавальному оптимізмі, значимості якої для подальшого розвитку гносеології, на нашу думку, повністю ще не усвідомлював.

Дж. Бруно виступав за наукове пізнання дійсності з обов'язковим емпіричним підходом до розуміння суті речей. Виступаючи проти схоластичного принципу двоякої істини (істини віри та істини знання), стверджував, що істина є справою науки та філософії, і аж ніяк не релігії. Він визначив три ступені наближення до істини: відчуття, розум та інтелект. Чуттєве пізнання Дж. Бруно вважав недостатнім для досягнення істини, оскільки, на його думку, воно не веде людину далі пізнання окремих речей, явищ та процесів. "Чувство не видит бесконечности, и от чувства нельзя требовать этого заключения" [2: 232]. Розум же наділений здатністю синтезувати розрізнене чуттєве знання, проте дійсне знання досягається тільки інтелектом. Саме він, як вищий прояв душі, може продемонструвати загальну закономірність природи субстанції, що поєднує в собі красу, благо та божественну істину. Тому Дж. Бруно вірив у науку як єдиний спосіб пізнання істини і був виразником цього бажання, яке було притаманне для всієї епохи Відродження. Він наполегливо підкреслює гносеологічний зміст таких образних виразів (метафор) як "Висока скеля", "велична башта споглядання", якими хоче визначити співвідношення вищої форми споглядального знання з нижчою формою – чуттєвим знанням, яке саме по собі, на думку Дж. Бруно не виводить за межі "напівістин". У нього пізнаючий суб'єкт піднімається по драбині "копіювання, погодження та співучасті" шляхом споглядання відображення божественної субстанції (природи) до возз'єднання з нею. Правда, Дж. Бруно скептично ставився до католицької доктрини одкровення та неоплатонічного вчення про "містичний екстаз" як способів досягнення істини. Проте сумнів у нього не переростає в єдино вірний спосіб пізнання істини, а функціонує в ролі висхідного пункту пізнання на протидію схоластико-теологічному принципу ролі авторитету в ході досягнення істини.

Героїчний ентузіазм, згідно Дж. Бруно, не являє собою чисто духовно-емоційне відчуття, засноване на любові. Крім того, героїчний ентузіазм свідчить не тільки про сходження до світла вселенського та божественного розуму, а й про те, що це сходження супроводжується відхиленнями від цілеспрямованої дії, слабостями і навіть падінням. Проте Дж. Бруно впевнено стверджує, що будь-які свої провали героїчний ентузіазм завжди здатний побороти, щоб продовжувати своє сходження. Оскільки героїчний ентузіазм тягнеться до сонця розуму, він (героїчний ентузіазм) сам стає вогнем, який запалюється в душі людини сонцем розуму, саме він є внутрішньою гармонією буття людини. Причому, цей ентузіазм як активно-творча діяльність людини змінює не тільки навколишнє середовище, перетворює не тільки природу, але перетворює суб'єктивну реальність, перетворює свідомість, а значить, перетворює людину. Активність пізнання проявляється вже в практичному зорієнтуванні, цілеспрямованості. Свідомість відображає існуючий стан речей з позиції потреб суб'єкта та можливих його перетворень. Тому ентузіаст у Дж. Бруно працює в "турботі про стадо чи натовп своїх думок", він говорить, що існує надія на майбутнє, хоча йому (ентузіасту) нічого не обіцяно і ні в чому не відмовлено [2: 49].

Дж. Бруно досить чітко висловлює думку про те, що пізнаючи істину, інтелект (Актеон) "творить" об'єктивний світ не тільки в тому розумінні, що створює його ідеальне відображення, картину світу через сітку категорій та законів науки, а й створює самі форми відображення як пізнання, понятійно-категоріальний апарат пізнавальної діяльності, відповідну логіку прояву пізнавального ентузіазму, і цим самим він змінює і себе. "Энтузиазм, о котором мы рассуждаем в этих высказываниях и который мы видим в действии, – это не забвение, но припоминание; не невнимание к самим себе, но любовь и мечты о прекрасном и хорошем, при помощи которых мы преобразовываем себя и получаем возможность стать совершеннее и уподобиться им" [2: 53].

Ентузіазм в пізнанні – це не "воспарение под властью законов недостойного рока в тенетах звериных страстей, но разумный порыв, идущий вслед за умственным восприятием хорошего и красивого и знающий, к чему следовало бы приспособляться в наслаждении" [2: 53]. Знову ж таки Дж. Бруно досить чітко демонструє раціональність ентузіазму пізнавальної діяльності. Така здатність раціонального сприйняття істини, на думку Дж. Бруно, прийшла до людини-суб'єкта не відразу, суб'єкт-Ентузіаст пізнаючий є лише різновидом людської особи. Тому найвище щастя людини і полягає в самовдосконаленні через споглядальне знання.

Велич гносеологічного оптимізму суб'єкт-Ентузіаста розкривається у Дж. Бруно через діалектичну суперечність між невизначеними межами його короткого індивідуального життя та безмежжям здатності пізнавати нескінченність буття – свого та іншого. Тому розум людини ніколи не заспокоїться на досягнутому пізнанні істини, весь час буде домагатись пізнавати нову істину, йдучи від пізнаної до ще непізнаної істини. У ході пізнання надія, радість, фантазія, терпіння, пристрасть, бажання як модуси ентузіазму набувають такої цілеспрямованості, що подавляють всілякі сумніви,

горе та сум, дають волю зневажати всяку втому, переносити всілякі зусилля, не звертати людині уваги на стан свого тіла, залишатись таким же твердим та стійким, що і дає йому впевненість, маючи сумнів, що побачить знову сонце, що буде ще колись існувати земним життям, бажати зрозуміти все істинне, бачити все далі і далі в осягненні істини, про яку влюбий час, влюбому віці і у всякому стані, в якому вона знаходиться, вона завжди мріє. Тому і дивується Дж. Бруно, звідки в суб'єкта пізнавальної діяльності береться цей похмурий та викривлений стан духу – песимізм. Впевненість стає у Дж. Бруно єдиною вірною принципом оптимістичної пізнавальної дії інтелекту людини, а сумнів набуває такого позитивного статусу лише у Р. Декарта.

Уся домарксистська філософія розглядала цілепокладання тільки в аспекті пізнаваності та пізнання. Марксистська філософія розширює проблему цілепокладання за межі "чистого" пізнавального відношення. Український філософ радянської доби О. Яценко підкреслює, що це питання (тобто цілепокладання) породжується практикою і в практиці знаходить своє дійсне вирішення [3: 18]. Для нас важливим є те, що ще задовго до появи на авансцені філософської культури представників німецької класичної філософії з'явилися мислителі, які вже ставили цілепокладання як проблему філософії, правда, лише в гносеологічному аспекті як елемент механізму прояву суб'єктності пізнання. Серед таких мислителів епохи Ренесансу повноправне місце займає Джордано Бруно. А в контексті нашої наукової проблеми міркування Дж. Бруно про те, що надія як модус ентузіазму містить у собі цілеспрямованість, дозволяє нам висловити припущення, згідно якого надія, окрім емоційно-чуттєвого, містить і раціональні компоненти. Ентузіазм також не може сприйматись як прояв лише "екстазності", підвищеної емоційної чутливості в пошуку істини, він містить і раціональні компоненти, які Дж. Бруно відносить і до волі.

Воля штовхає силу розуму до непізнаної істини все далі і далі. Однак, воля ніколи не задовольниться досягнутим, тобто завершеним актом пізнання. Бо воля пізнання має свою межу, що визначена джерелом буття людини та цілісності світу – богом. "...духовная субстанция не может быть превзойдена материальной, но скорее ее ограничивает" [4: 232].

На підставі міркувань Дж. Бруно ми можемо дійти висновку, що оптимізм пізнавального відношення у своєму суб'єктному прояві охоплює поряд із ірраціональним також раціональне. Проте у мислителів епохи Відродження це співвідношення не переросло у самостійну філософську проблему, так само як і проблема оптимізму. Правда, Дж. Бруно досить конкретно наголошує про наростання домінантної ролі цілепокладання над емоційним поривом у пізнавальному процесі. З огляду на це, можемо стверджувати, що Дж. Бруно віддає перевагу інтелекту в пошуку істини. Тому і героїзм "Ентузіаста" є осмисленим, раціональним, цілеспрямованим.

Мислителі епохи Відродження разом із розкриттям глибин оптимістичного самоствердження людської особистості також досить гостро, трагічно відчують обмеженість та безпорадність людського суб'єкта. У В. Шекспіра ми знаходимо втілення філософського сумніву, скепсису, який при відповідних соціальних ситуаціях переходить із життєрадісного оптимізму у глибокий песимізм, обумовлений трагізмом буття індивідуалізму людини ренесансу. Риси песимізму, народженого індивідуалістичною свідомістю людини епохи Відродження, ми знаходимо у Сервантеса, Рабле та ін. Тому можна впасти в гносеологічну оману, якщо зображати епоху Відродження в монотонному, одновимірному та одноплановому стилі. Філософія Відродження базувалась на епітафії людської особистості. Уся філософсько-культурна атмосфера Відродження заявляла про духовне, душевне, тілесне, матеріальне звільнення людського суб'єкта, що і наклало маску трагізму на всю нескінченну героїчну ентузіазмічну революційну стихію ренесансного індивідуалізму людини.

Джордано Бруно створював свою філософську систему в період реставрації феодально-католицьких відносин в Італії з 30-х років XVI ст., що наклало свій відбиток на розуміння ним пізнавальних здатностей людського розуму і їх реальних можливостей в осягненні істини. Від античних матеріалістів Епікура та Лукреція він успадкував вчення про нескінченність світів з їх незмінною першоосновою, матерією і пов'язав його з теорією Н. Коперніка. Прийшов до умовиводу про те, що всі непорушні зірки існують як безліч сонць, навколо яких крутяться такі планети як Земля. Так виникла цілком нова картина світу, яка руйнувала попередні, релігійно детерміновані уявлення про світ. Проте ці погляди Дж. Бруно ще опосередковані також релігійним середньовічним стилем мислення через існуючі для його періоду життя соціальні відносини. У Дж. Бруно світ є відображенням божественного як першопричини, внутрішньої суттєвої для суперечливого всесвіту. Таку суперечливу нескінченність буття світу конкретний, скінченний в часі людський розум осягнути не може. І це породжувало у Дж. Бруно нотки песимізму. Однак ця внутрішня інтелектуально-індивідуальна суперечність стану розуму дала йому підтвердження домінуючій ролі розуму /інтелекту/ над стихійними, неконтрольованими чуттєвими проявами пізнавальної дії людини через інтелектуальну волю. Дж. Бруно було запропоновано разом з іншими мислителями Відродження шлях вирішення назрілої інтелектуальної задачі, що мала великий практичний смисл – утвердження позитивної ролі наукового раціонального пізнання для існування людини і подальшого розвитку

методів філософської гносеології, вирішення якої розпочали "новатори" – філософи Новочасної епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джордано Бруно. Рассуждения Ноланца о героическом энтузиазме, написанное для высокознаменитого синьора Филлипа Сиднея. // В кн.: Джордано Бруно. О героическом энтузиазме / Пер. с итальян. – М.: Гос. Изд-во художественной литературы, 1953. – С. 17-24.
2. Джордано Бруно. Извинение Ноланца перед добродетельнейшими и изящнейшими дамами. // В кн.: Джордано Бруно. О героическом энтузиазме / Пер. с итальян. – М.: Гос. изд-во художественной литературы, 1953. – С. 27-203.
3. Яценко А. И. Целеполагание и идеалы. – Киев. "Наукова думка", 1977. – С. 275.
4. Дж. Бруно. О бесконечности, вселенной и мирах. // В кн.: Хрестоматия по истории философии: Учебн. пособие для вузов. – В 3 ч. – Ч. 1. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – С. 232-237.

Матеріал надійшов до редакції 01.02. 2010 р.

Довгань А. О. Дж. Бруно о месте интеллекта в структуре гносеологических способностей субъект-Энтузиаста.

Раскрывается понимание Джордано Бруно разума как единства рациональных и иррациональных компонентов при доминирующей роли интеллекта в познавательной деятельности. Основным компонентом субъективного проявления познавательного субъектного отношения у Дж. Бруно выделяется интеллектуализирующая воля при наличии веры, надежды и энтузиазма с героизмом.

Dovhan A. O. Giordano Bruno on the Function of Intelligence in the Structure of Cognitive Abilities of Subject-Enthusiast.

Giordano Bruno's conception of mind as the unity of rational and irrational components with the dominant role of intelligence in the cognitive activity is expounded. G. Bruno defines intellectualizing will in the presence of faith, hope and enthusiasm with the heroism as an element of the subjective display of the cognitive subject attitude.